

مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان

مؤلفین

مهری شهبازی

دکتر سعید غفاری

ویراستار علمی: ابراهیم مختاری نئی

دانشگاه سیام نور

مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان

(رشته کتابداری و اطلاع رسانی)

مهری شهبازی دکتر سعید غفاری

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست

پیشگفتار.....	شش
بخش اول: تعاریف، نظریه‌ها و اهداف در ادبیات کودکان و نوجوانان	۱
بخش دوم: تاریخچه‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان	۷
فصل اول: ادبیات کودک در جهان	۹
فصل دوم: ادبیات کودک در ایران	۳۳
بخش سوم: کودکان و نوجوانان سنین مختلف و گرایش آن‌ها به مطالعه	۴۹
بخش چهارم: مواد خواندنی کودکان و نوجوانان	۶۱
فصل اول: ادبیات شفاهی	۶۳
فصل دوم: شعر	۸۷
فصل سوم: فانتزی‌ها	۱۰۷
فصل چهارم: داستان واقعی	۱۱۳
فصل پنجم: منابع مستند	۱۴۱
فصل ششم: کتاب‌های تصویری و مصور	۱۵۵
بخش پنجم: ایجاد علاقه به خواندن در کودکان و نوجوانان	۱۷۷
پاسخ خودآزمایی‌ها	۱۹۳
منابع	۱۹۵

پیشگفتار

آشنایی با کودکان، ویژگی‌های رفتاری گروه‌های سنی مختلف، ادبیات خاص کودکان و نحوه برقراری ارتباط یک کتابدار با کودکان و نوع و کیفیت خدمات ارائه شده خاص کودکان از جمله موارد اصلی است که یک کتابدار خوب باید از آن اطلاع داشته باشد. درس "مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان" به این منظور در بین مجموعه دروس اصلی رشته‌ی کتابداری و اطلاع‌رسانی گنجانده شده و کتاب حاضر به‌منظور ارائه‌ی این درس در دانشگاه پیام‌نور تدوین شده‌است. بدیهی است سرفصلهای اصلی ارائه شده توسط وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در این درس، بخش‌های اصلی کتاب حاضر را دربرگرفته و تلاش شده‌است تا با وجود محدودیت ارائه‌ی مطلب از نظر تعداد صفحه، مهم‌ترین و اصلی‌ترین مطالب مربوط به مباحث این درس مورد توجه قرار گیرد. لازم به ذکر است، فصل دهم کتاب "ادبیات کودکان و نوجوانان"^۱ نوشته دکتر سعید غفاری در مبحث قصه‌گویی، تکمیل‌کننده کتاب حاضر بوده و براین‌اساس دکتر سعید غفاری در حکم نویسنده دوم کتاب در نظر گرفته شده‌اند.

خوانندگان گرامی مسلماً کاستی‌هایی در این کتاب ملاحظه خواهند کرد ضمن طلب پوزش، خواهان راهنمایی‌های ارزنده همه‌ی عزیزان خواهم بود. در آخر بر خود لازم می‌دانم از ویراستاری علمی و دقیق همکار گرامی جناب آقای ابراهیم مختاری‌نبی کمال تشکر و قدردانی را داشته باشم و مراتب ارادت و احترام خود را تقدیم کلیه نویسندگان و مترجمان محترم منابع مورد استفاده در این کتاب نمایم.

مهری شهبازی

پاییز ۱۳۹۰

۱. سعید، غفاری (۱۳۸۴). ادبیات کودکان و نوجوانان. همدان: سپهر دانش.

بخش اول

تعاریف، نظریه‌ها و اهداف در ادبیات کودکان و نوجوانان

هدف‌های آموزشی

انتظار می‌رود دانشجو پس از مطالعه‌ی این فصل با مفاهیم زیر بیشتر آشنا شود:

۱. تعریف ادبیات کودکان و نوجوانان

۲. هدف و ضرورت توجه به ادبیات کودک و نوجوان

مقدمه

در تعریف ادبیات کودکان و نوجوانان نگرش‌های مختلفی وجود دارد اما آنچه در همه این تعاریف مشترک به نظر می‌رسد در واقع مخاطب خاص این حوزه از ادبیات می‌باشد که این حوزه را از ادبیات در مفهوم عام جدا کرده است. شعاری نژاد در این زمینه معتقد است اصطلاح "ادبیات کودکان" مترادف ادبیات به معنای اعم کلمه نیست، بلکه انواع نثر و نظم کلامی را نیز شامل می‌شود. مثلاً این طور نیست که کتاب‌های درسی فارسی را "ادبیات" و سایر کتاب‌های درسی را "غیرادبیات" بنامیم. متأسفانه هنوز هم اکثر معلمان این چنین می‌پندارند و در نتیجه معتقدند که معلمان ادبیات حتماً باید ادبیات کودکان را تدریس کنند. چرا که تنها آنان هستند که می‌توانند آثار منشور و منظوم نویسندگان و شاعران را توضیح، تفسیر و احیاناً توجیه کنند. در حالی که در فرهنگ آموزش و پرورش، ادبیات کودکان به مجموعه آثار و نوشته‌هایی (کتاب‌ها و مقالات) اطلاق می‌شود که نویسندگان برای مطالعه آزاد کودکان تهیه می‌کنند. در همه‌ی این آثار ذوق و سطح رشد و نضج کودکان مورد توجه است. (شعاری نژاد، ۱۳۷۲، ۲۹)

بعضی دیگر از متخصصان ادبیات بر این باورند که ادبیات کودکان در اصل، با تعریفی که از ادبیات به معنای اعم شد تفاوتی ندارد. یعنی در کیفیت نه تنها ادبیات کودکان نباید چیزی از ادبیات بزرگسالان کمتر داشته باشد بلکه از آنجا که برای انسانی جوان و کم تجربه آفریده شده باید عالی تر و سازنده تر باشد. آنچه ادبیات کودکان را از ادبیات بزرگسالان متمایز می کند تفاوتی است که بین نیازها و امکانات کودکان و بزرگسالان وجود دارد (ایمن، میرهادی، دولت آبادی، ۲۵۳۶، ۱).

هازارد^۱ اصطلاح ادبیات کودکان را هم به آنچه برای کودکان نوشته شده اطلاق می کند و هم به آنچه برای عامه خوانندگان یا بزرگسالان نوشته شده اما به دلیل جاذبه داستانی خاص خود مورد توجه کودکان نیز قرار گرفته است. ایزابل ژان^۲ یکی دیگر از منتقدان فرانسوی، بسیار دقیق تر است و این اصطلاح را به کتاب هایی اطلاق می کند که تنها برای کودکان نوشته شده اند. او قصه های عامیانه و افسانه های پریان را از آن رو که هم برای بزرگسالان و هم برای کودکان نقل می شده اند، مستثنا می کند و حتی داستان های مصور را به سبب اهمیت تصویر در آنها، شکلی هنری جدا از ادبیات می داند و جزئی از ادبیات کودکان به حساب نمی آورد (پلوسکی^۳، ۱۳۶۸، ۳۷).

اسکارپی^۴ نیز مفهوم ادبیات کودکان را دارای ابهام می داند و معتقد است که نگرش بزرگسالان در قبال کودکان تا اندازه ای به دلیل آن که کودکی و نوجوانی خود حالاتی پرابهام دارند، مبهم و نامشخص است (اسکارپی، ۱۳۷۱، ۵).

قزل ایاغ در کتاب ادبیات کودکان و نوجوان و ترویج خواندن پس از مقایسه تعریف ادبیات کودک و نوجوان در فرهنگ وبستر، دایره المعارف فارسی و فرهنگ نامه کودکان و نوجوانان می گوید:

"در سه تعریف انتخاب شده آنچه مشترک است تأکید بر مخاطب خاص است. در هر سه تعریف مشخص می شود که این آثار برای کودکان و نوجوانان خلق، تولید و تدوین شده است. مسلماً این عامل بر مقید بودن این آثار به نیازها، علایق و توانایی های گروه مخاطب تأکید می کند."

او هم چنین به دو نظریه در حوزه ادبیات کودک اشاره می کند. ابتدا نظریه کسانی

1. Hazard
2. Ezabel Jan
3. Anne Pellowski
4. Deniz Askarpyt

که معتقدند کودکان و نوجوانان دارای محدودیت‌های حسی، عاطفی، ذهنی، روانی، عقلی و تجربی هستند و به همین دلیل به آثاری خاص خود نیاز دارند و این آثار باید برای آن‌ها و با توجه به این ویژگی‌ها پدید آید و در روند پدیداری این آثار اراده و میل نویسندگان بر خلاقیت‌های ذهنی بی‌قید و شرط می‌چربد و در مورد نظریه‌ی دوم با توجه به دیدگاه هانت^۱ معتقد است که عرصه‌ی ادبیات و هنر عرصه‌ی آزادی و اختیار است و کودکان و نوجوانان نیز بخشی از بشریت هستند و ادبیات آن‌ها نیز بخشی از ادبیات است به این ترتیب هر خطی که بخواهد کودکان یا کتاب‌های آن‌ها را مجزا کند خطی مصنوعی خواهد بود (قرل ایاغ، ۱۳۸۳، ۴۴-۴۷).

در این ارتباط نادر ابراهیمی متخصص ادبیات کودکان معتقد است: ما معمولاً عنوان "متخصص در ادبیات بزرگسالان" را به جای "نویسنده" به‌کار نمی‌بریم و درست هم نیست که به‌کار ببریم. اما اصطلاح "متخصص در ادبیات کودکان" هم کاربرد منطقی دارد و هم ضرورت؛ چرا که در این میدان، عمده مسأله، تخصص است و شناخت، نه لطافت احساس و تسلط بر واژه و قدرت خلق ترکیبات و اصطلاحات بدیع و توانایی در بیان مفاهیم پیچیده و برانگیزی عواطف خواننده مجذوب مغلوب (ابراهیمی، ۱۳۶۳، ۱۰-۱۱).

نگاهی به گذشته نشان می‌دهد که ادبیات کودک با تعلیم شروع شد. بنابراین باید نقطه‌ی آغاز آن را در تاریخچه‌ی تعلیم و تربیت جست‌وجو کرد. گرچه پدران و مادران، مربیان تعلیم و تربیت، نویسندگان و محققین با وجود اهمیتی که برای تربیت کودکان قائل‌اند و از دوران کودکی با عنوان زمان آموزندگی و نقش‌پذیری یاد کرده‌اند، هیچ‌گاه آن را مورد مشاهده علمی قرار نداده‌اند. آن‌ها کودکی را دوره‌ی گذار برای رسیدن به بزرگسالی می‌دانند و کودک را همان بزرگسالی می‌بینند که قدرت آموزندگی بیشتری دارد. پس بر این عقیده‌اند که باید تا می‌توان در دوران کودکی حافظه‌ی خود را از اطلاعات انباشت. به همین دلیل آنچه را که برای کودک و نوجوان پدید آورده و خلق کرده‌اند با روحیه و طرز فکر کودکان تجانس ندارد، چرا که این افراد با توجه به ظن خودشان به کودک نزدیک شده‌اند (غفاری، ۱۳۸۴، ۲۱).

روسو^۲ در این ارتباط می‌نویسد که بهتر است به کودکان هیچ کتابی ندهیم، چون

1. Peter Hunt

2. Jean-Jacques Rousseau

از قرار معلوم نویسندگان نمی‌توانند بدون موعظه یا ارائه نتیجه اخلاقی برای کودکان داستان بنویسند. مریان بسیاری، گفته "بازگشت به طبیعت" روسو را بد تعبیر کردند و نتیجه این شد که سیل کتاب‌های کودکان که مدعی تعلیم موضوع‌های طبیعی به شیوه‌ای سرگرم‌کننده بودند سرازیر شد. این وضع بخصوص در سرزمین‌های آلمانی زبان مصداق یافت. در نتیجه در قرن بیستم تا مدت‌ها ادبیات کودکان به زبان آلمانی هم‌چنان جنبه آموزشی داشت (پلووسکی، ۱۳۶۸، ۳۸).

با توجه به تعاریف ارائه شده، ادبیات کودک همه مسائل مربوط به زندگی کودکان را در برمی‌گیرد، آنان را در همه شئون زندگی یاری می‌کند، قدرت تخیل آن‌ها را گسترش می‌دهد، تجربه‌های متنوع و متعددی در اختیارشان قرار می‌دهد و قدرت خلاق آن‌ها را برانگیخته و پرورش می‌دهد. کتاب‌ها و مقالات غیردرسی که برای کودکان و در مواد و موضوعات مختلفی تألیف می‌شوند، بهتر و بیشتر می‌توانند مسائل گوناگون زندگی را به زبان کودکانه مطرح کرده و به صورت غیرمستقیم آنان را برای مواجهه با آن مسائل و مشکلات آماده سازند (شعاری نژاد، ۱۳۷۲، ۲۹).

هدف و ضرورت توجه به ادبیات کودک و نوجوان

توجه به تعاریف ادبیات کودک نشان می‌دهد که آنچه در حوزه آموزش به کودک و نوجوان وجود دارد از فرهنگ و سنن گرفته تا راه‌های مختلف حفاظت و نگهداری کودک از خود و محیط اطراف خود و نحوه زندگی و رشد فکری و عاطفی او را می‌توان از طریق ادبیات به او نشان داد و روش‌های صحیح زیستن را به او آموزش داد. پس می‌توان یکی از اهداف اصلی ادبیات کودک و نوجوان را آموزش او در نظر گرفت. این در حالی است که بعضی از متخصصان، هدف اصلی ادبیات کودک را همان هدف ادبیات یعنی ارضای نیازهای خاص گروه‌های خاص از خوانندگان دانسته و گروهی دیگر آن را لذت بردن برای غنی‌سازی زندگی شخصی و عمق بخشیدن به بینش انسان و تجربه انسانی دانسته‌اند.

در هر حال باید توجه داشت که هدف ادبیات کودک و نوجوان هر چه باشد جدای از اهداف ادبیات بزرگسال نیست بلکه آنچه در این وادی قابل توجه است نوع نیازهای کودکان و تفاوت آن با نیازهای بزرگسالان می‌باشد که حقیقتاً ارضای

خواسته‌های آنها را دشوارتر و حساس‌تر کرده است و نویسندگان کودک را بر آن داشته تا با ظرافت خاصی به این نیازها توجه کرده و جهت بر آوردن آنها به دقت و مهارت از ادبیات کمک بگیرند. در هر حال چند هدف مشخص و عمده را در مورد ادبیات کودک می‌توان بصورت زیر برشمرد:

۱. شناخت ذات حقیقت مطلق و آفریدگار جهان
 ۲. شناخت خود و محیط اطراف
 ۳. ارضای نیازهای فکری، عاطفی و احساسی کودک
 ۴. لذت بردن و سرگرمی کودک
 ۵. آموزش متناسب با سن و موقعیت کودک
 ۶. تحریک و ارضای حس کنجکاوی کودک
 ۷. شکوفایی استعدادهای نهفته و تقویت قدرت تخیل کودک
 ۸. تقویت و پرورش حس تشخیص و انتقاد در کودک
 ۹. تقویت حس اعتماد به نفس در کودک
 ۱۰. شناخت ارزش‌های اخلاقی توسط کودک
 ۱۱. آشنایی کودک با فرهنگ و سنن ملی خود و سایر ملل
- با توجه به اهداف ذکر شده می‌توان ضرورت توجه به ادبیات کودک و نوجوان را در چند مورد زیر خلاصه کرد:
۱. وجود میل و نیروی کنجکاوی در کودکان برای کسب تجارب و اطلاعات تازه درباره‌ی مسائل مختلف.
 ۲. کمک به آموزش و یادگیری زبان ملی.
 ۳. پرورش و گسترش توانایی تعبیر و بیان گفتاری و نوشتاری و ذوق هنری
 ۴. رهبری، تقویت و تربیت نیروی اندیشه به وسیله خواندن و گفتن داستان‌های مختلف.
 ۵. آشنا ساختن غیرمستقیم کودک با دنیای خویش و محل زندگی
 ۶. رشد و گسترش رغبت‌های کودکان.
 ۷. راهنمایی اخلاقی کودک بدون اینکه اجباری در میان باشد یا به تشویق و تنبیهی نیازمند شویم.
 ۸. رشد و گسترش میل اجتماعی و همکاری صادقانه و صمیمانه در کودکان از راه

- داستان‌هایی که در آنها چند نفر یا چند حیوان در نتیجه همکاری موفق می‌شوند.
۹. تربیت شخصیت کودک در اثر ایجاد اعتماد به نفس و استقلال شخصی، هنگامی که شرح حالی را می‌خواند یا خود بازگویی داستانی را برعهده می‌گیرد.
۱۰. ارضای بعضی از نیازهای ذهنی و عاطفی
۱۱. کمک به ایجاد و گسترش عادت به مطالعه در دوران طفولیت (شعاری نژاد، ۱۳۷۲، ۳۱).

نکته‌ای که در پایان این بحث باید روشن شود آن است که چگونگی پیدایش این ادبیات معلوم شده و سیر تکاملی آن مشخص گردد. باید مشخص کرد که پیشروان این عرصه چه کسانی بوده‌اند و چه تلاش‌ها و فداکاری‌هایی انجام داده‌اند و سرانجام تعیین گردد که برای تکمیل، اصلاح و گسترش آن چه وظایفی بر عهده‌ی وارثان آن نهاده شده‌است. شناختی که از این راه حاصل می‌آید، شخص را با چند واقعیت آشنا می‌سازد. اول آن‌که به تأثیر پیدایش رشته‌ای دیگر در جهان معرفت بر زندگی انسان پی می‌برد. دوم این‌که در می‌یابد که هر کس نباید به آن‌چه از دیگران - گذشته و معاصر - می‌گیرد اکتفا کند بلکه خود موظف است تازه‌هایی بر آن بیفزاید و گر نه تکاملی در معرفت انسان پدیدار نخواهد شد.

پرسش‌های چند گزینه‌ای

۱. ادبیات کودکان با کدام مرحله آغاز می‌شود؟
الف) آموزش ب) تعلیم ج) پرورش د) داستان
۲. کدام گزینه ضرورت توجه به ادبیات کودک و نوجوان نمی‌باشد؟
الف) کمک به آموزش و یادگیری زبان ملی
ب) وجود میل کنجکاوی کودکان
ج) آشنا ساختن مستقیم کودک با دنیای خویش
د) رشد و گسترش میل اجتماعی

بخش دوم

تاریخچه‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان

فصل اول

ادبیات کودک در جهان

هدف‌های آموزشی

انتظار می‌رود دانشجو پس از مطالعه‌ی این فصل با مطالب زیر بیشتر آشنا شود:

۱. تاریخچه ادبیات کودکان و نوجوانان در جهان از ابتدا تا قرن ۲۰

۲. تاریخچه ادبیات کودکان و نوجوانان در جهان از قرن ۲۰ به بعد

از ابتدا تا قرن ۲۰

ادبیات کودک در آغاز، شکلی جدای از ادبیات بزرگسال نداشت بر این اساس تعیین تاریخ دقیق ادبیات کودکان به معنای خاص آن کار چندان ساده‌ای نیست اما به جرأت می‌توان گفت که این بخش ادبیات طی تاریخ در مقابل تغییرات سیاسی، اجتماعی و ادبی واکنش نشان داده و جریان‌های بزرگ را منعکس کرده است. پلوسکی در این زمینه معتقد است دست کم ۵۰۰۰ سال است که انسان مواد حاوی پیام بصری را برای خود تولید می‌کند. اما گواهی در دست نداریم که هیچ‌یک از مواد هنری پیش از تاریخ یا روزگار باستان اختصاصاً به دست کودکان یا برای آنان ساخته شده باشد (پلوسکی، ۱۳۶۸، ۴۷).

قزل ایاغ ادبیات کودکان و نوجوانان این عصر را با نام ادبیات در عصر شفاهی مورد بررسی قرار داده است. بررسی‌های او نشان می‌دهد که ادبیات کودک تا پیش از اختراع چاپ بیشتر جنبه شفاهی داشته و کودکان در واقع شنونده داستان‌هایی بوده‌اند که از زبان سازندگان خلاق آن که بیشتر بزرگسالان بوده‌اند بصورت حکایات عامیانه،

اسطوره و افسانه، قصه‌های پریان، قصه‌های حماسی و پهلوانی، ترانه، متل، لالایی و... برای آن‌ها نقل می‌شده است (قزل ایاغ، ۱۳۸۳، ۷۴). در غرب علاوه بر اسطوره‌های یونان و روم باستان، فابل‌های ازوپ فراگیرترین آنها بوده است. ازوپ یک برده یونانی بود که به نقل حکایت‌های کوتاه و پندآمیزی می‌پرداخت که اکثر شخصیت‌های محوری آن‌ها حیوانات و پدیده‌های طبیعی بود که با فکر و زبان انسان سخن می‌گفتند و زندگی می‌کردند و در پایان، هر کدام از این حکایات به یک درس اخلاقی مستقیم بصورت ضرب المثل ختم می‌شد.

از اوان قرن سیزدهم نیاز به نوگرایی در سروده‌های حماسی در داستان‌سرایی پیرامون کودکی قهرمانان این حماسه‌ها جلوه‌گر شد. سپس معرفی شخصیت‌های آرمانی در حالت کودکی در گونه‌ای از داستان‌های خاص، مشهور به "کودکانه‌ها" در همین شاخه آغاز شد که می‌توان "گارگانتوا" اثر رابله^۱ را در این دسته جای داد. تا قرن چهاردهم رمان‌های پهلوانی یکی از مطلوب‌ترین سرگرمی‌های اعیان و اشراف و طبقه سرمایه‌دار بود. نخست موفقیت این رمان‌ها و سپس پیدایی صنعت چاپ موجب گسترش آن‌ها در میان اقشار مردم شد و به این طریق این نوع نوشته‌ها به زودی به صورت مطالب خواندنی برای کودکان طبقات مرفه درآمدند (اسکارپیت، ۱۳۷۱، ۳۳-۳۵).

پس از اختراع چاپ کودک بیشتر مورد توجه قرار گرفت و در بین بسیاری از جوامع موجودیت پیدا کرد. کم‌کم نوشتن مخصوص او در محافل ادبی باب شد و مخصوصاً مراکز مذهبی و کلیساها به منظور آموزش‌های مذهبی، دینی و اخلاقی به نوشتن آثاری قابل فهم برای کودکان دست زدند. پلووسکی در این باره حتی به پیش از اختراع چاپ نیز اشاره کرده و تأکید می‌کند که پس از اختراع خط و پیش از اختراع چاپ، اسناد و دست‌نوشته‌های مصوری ویژه کودکان در دست است. این اسناد معمولاً به کودکان خانواده‌های حاکم یا کودکانی که تعلیم اعتقادات دینی یا پاره‌ای وظایف به آنان از راه داستان و تصویر منظور نظر بوده، اختصاص داشته است. نمونه‌هایی از تعلیمات دینی به شکل داستان و تصویر برای کودکان را می‌توان در کتاب پی‌ین هسیانگ^۲ چینی مشاهده کرد. پی‌ین‌هسیانگ تصاویر رویدادهایی است که در کتاب مقدس بودا گزارش شده‌اند (پلووسکی، ۱۳۶۸، ۴۸).

1. François Rabelais

2. Pien-hsiang

آربوٹ نات^۱ معتقد است اولین نشانه‌های به رسمیت شناخته شدن کودکان، ظهور آثاری بود که هم کتاب بودند، چون خوانده می‌شدند و هم نبودند، چون شکل متعارف کتاب را نداشتند که از آن جمله می‌توان از هورن بوک‌ها^۲ (کتاب‌های شاخی جنس) نام ببریم. این کتاب‌ها تشکیل شده بودند از تخته مسطحی به اندازه $۷/۵ \times ۱۲/۵$ سانتی‌متر که روی آن ورقه مطالب درسی چسبانده شده و روی آن را با طلق شفافی که از شاخ حیوانات درست می‌شد می‌پوشاندند و دور آن را با باریکه‌ای از برنج محکم می‌کردند. ورقه‌هایی حاوی نوشته که از جنس چرم دباغی شده بود که بعدها کاغذهای چاپی جای آن را گرفت و در بالای آن صلیبی حک شده بوده در ادامه‌ی آن حروف الفبا و هجاهای زبان و حروف صدا دار و بی‌صدا و دعاهایی که کودک باید بداند آمده بود. این وسیله عمدتاً جهت آموزش کودکان به کار گرفته می‌شد. پس از آن کتاب دیگری ظاهر شد به نام بتل دور^۳ (راکت) که از مقوای ضخیمی درست شده بود که در دو سطح تا شده بود و روی قسمت تا شده، مصور شده بود و درون آن‌ها مواد آموزشی آمده بود. نه هورن بوک‌ها و نه بتل دورها هرگز حاوی مطالبی که بتوان آن را سرگرم‌کننده خواند نبودند (قزل ایاغ، ۱۳۸۳، ۷۸).

شاید بتوان قرن هفدهم را آغاز تالیف کتاب کودک دانست. در این دوران کم کم کودکان در مرکز توجه قرار گرفته بودند و روان‌شناسان و متخصصان آموزش و پرورش به این نتیجه رسیده بودند که کودکان موجودیتی مستقل داشته و نوع تربیت هر کودک باید بر مبنای استعدادها، نیازها و رغبت‌های او باشد. بر این اساس در روش تربیتی و آموزشی آن‌ها تغییراتی حاصل آمد که ایجاد کتاب‌هایی مخصوص این گروه سنی از این دست تغییرات به شمار می‌آمد.

از جمله کتاب‌های این دوره می‌توان از کتاب اوربیس پیکتوس^۴ نام برد که در دسته کتاب‌های مصور مخصوص کودکان قرار می‌گیرد و در سال ۱۶۵۷ یا ۱۶۵۸ توسط آموس کمنیوس^۵ به چاپ رسید. چه بسا در میان آثار چاپی چینی و ژاپنی نظایر آنها وجود داشته است اما مدرکی در این مورد به دست نیامده که نشان دهد متن مصور واحدی به‌طور وسیع در میان کودکان چینی یا ژاپنی نشر یافته باشد (پلووسکی، ۱۳۶۸، ۴۸).

1. May Hill Arbuthnot
2. Horn books
3. Battledore
4. Orbis Pictus
5. Amos Comenius

در سال ۱۶۷۱ یک روحانی به نام جیمز جانی وی^۱ در انگلیس نخستین کتاب مخصوص کودکان با عنوان "یادگاری برای کودکان" را به رشته تحریر در آورده و منتشر کرد. این کتاب بیشتر جنبه مذهبی داشت و به کودکان افکار و عقاید مذهبی را به عنوان بهترین ابزار جلوگیری از ترس تلقین می‌کرد. پس از آن در سال ۱۶۷۸ می‌توان از کتاب دیگری با عنوان "پیشرفت زوار" نام برد که توسط جان بانیان^۲ تألیف شد. در این کتاب علاوه بر آموزش مذهبی به آموزش اخلاقی نیز توجه شده و قابل استفاده بزرگسالان و خردسالان بود.

مبنای نخستین رمان پرحادثه‌ای که برای یک کودک نوشته شده، "ماجراهای تله ماک"^۳ است که فنلون^۴ در آغاز سال ۱۶۹۴ برای شاگردش دوک دوبورگونی^۵ نوشت، این رمان بر طرحی تربیتی و آموزشی نهاده شده است (اسکارپیت، ۱۳۷۱، ۸۵).

در پایان قرن ۱۷ قصه‌های پریان باب محافل ادبی بوده است. مادام دو لنوا^۶ اولین نویسنده‌ای است که در سال ۱۶۹۰ قصه‌های پریان را در رمان‌ها و سفرنامه‌های خودش داخل کرده و سپس به انتشار چهار جلد کتاب قصه‌های پریان در سال ۱۶۹۷ و چهار جلد کتاب "قصه‌های تازه" یا "پریان مد روز" به سال ۱۶۹۸ دست زده و به این ترتیب از قصه یک نوع ادبی ساخته است. "پرنده‌ی آبی" مادام دو لنوا از کتاب‌های برجسته‌ی قرن ۱۷ فرانسه می‌باشد که امروزه اگر چه جزء موارث ادبی کودکان این کشور به حساب می‌آید اما به کودکان اختصاص نداشته است و بیشتر خطاب به بورژوازی محافل ادبی نوشته شده است (اسکارپیت، ۱۳۷۱، ۶۷). در سال ۱۶۹۷ داستان‌های ساده دیگری نیز مخصوص کودکان در فرانسه منتشر شد. یکی از معروف‌ترین نویسندگانی که به این‌گونه داستان‌ها اشتها داشت پرولت^۷ نام دارد (جعفرقلیان، ۱۳۷۷، ۴).

عموماً عقیده بر این است که ادبیات کودکان و نوجوانان با انتشار "داستان‌ها یا قصه‌های زمان‌های گذشته به همراه درس‌های اخلاقی شامل "قصه‌های ننه غاز"، "زیبای خفته"، "کلاه قرمزی"، "ریش آبی"، "گربه‌های چکمه‌پوش"، "بندانگشتی" و

1. James Janeway

2. John Bunyan

3. Les Aventures de Télémaque

4. François de Salignac de la Mothe-Fénelon

5. Duc de Bourgogne

6. Mme de Aulnoy

7. Prolet

"سیندرلا" اثر شارل پرو^۱ از ۱۶۳۴ قدم به عرصه وجود نهاده است.

تصویر روی جلد کتاب "سیندرلا" (۱۶۳۴)

روایات و مطالب عجیب و شگفت‌انگیز پرو یکی از عناصر اصلی رمان‌های پهلوانی و به‌ویژه روایات شفاهی اعم از ملی و بین‌المللی به شمار می‌آید. دارتون^۲ قصه‌های شارل پرو را هدیه ارزشمند فرانسه به ادبیات کودک انگلستان می‌نامد. قصه‌های شارل پرو قصه‌های شگفت‌انگیز یا قصه‌های پریان هستند. آن‌ها به زمان خاصی تعلق ندارند و این معنا در اصطلاح "یکی بود یکی نبود" آن‌ها نهفته است. دیگر آن که نحوه حکایت آن‌ها از روایت شفاهی نشأت می‌گیرد، خواه از طریق تکرار یک چشم‌انداز در اندرون خود قصه خواه به کمک رجعت برخی از اصطلاحات که از جملات کوتاه سرچشمه می‌گیرند و نوعی ورد به‌وجود می‌آورند و خواه از طریق استفاده از مکالمه مستقیمی که به حکایت، زندگی و پویایی می‌بخشد یا توصیفات دقیقی که عناصر دیداری به شمار می‌آیند و خاص حمایت از حکایت شفاهی می‌باشند. سرانجام آن که در این قصه‌ها

1. Charles Perrault (1628-1703)

2. Darton

عناصر فوق طبیعی مشاهده می‌شوند که با واقعیت در آمیخته‌اند. شخصیت‌های داستانی معضلات و دشواری‌ها را به کمک و با مداخله عاملی فوق طبیعی حل می‌کنند و از پیش پا بر می‌دارند. پری‌ها یا جادوگران خوب یا بد سرشت که تجسم خوبی و بدی‌اند، اشیایی که جان می‌گیرند، چکمه، ترکه جادویی، حیواناتی که حرف می‌زنند، موجوداتی که مسخ می‌شوند و به اشکال دیگر در می‌آیند و جز این‌ها. در خاتمه آن که این قصه‌ها وسیله‌ای است برای رساندن یک پیام، پیامی که در آن هر کس می‌تواند به تبع درجه فهم خود یا به حسب تعهد شخصی‌اش از آن بهره‌برداری کند (اسکارپیت، ۱۳۷۱، ۶۵-۶۸).

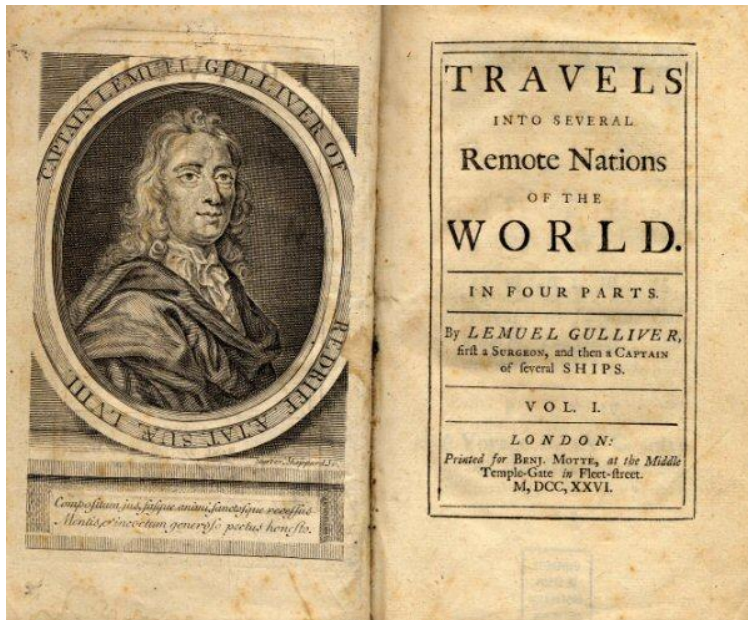

تصویر روی جلد کتاب "شنل قرمزی" (۱۹۲۷)

قرن هجدهم را قرن آزاداندیشی و فراگیر شدن خواندن نامگذاری کرده‌اند. در این قرن سواد همگانی شد. قصه‌های پریان در سرتاسر قرن ۱۸ همچنان رواج داشت اما تأکید بیشتر ادبیات کودک در این قرن بر اصول اخلاقی و ارزش‌های انسانی بود.

در آغاز قرن ۱۸ و تقریباً به هنگام انتشار "ماجراهای تله ماک" در سال ۱۷۱۷ در فرانسه ترجمه‌ی رمان حادثه‌ای "روینسون کروزوئه" از دانیل دفو^۱ که سال قبل در انگلستان به چاپ رسیده بود، منتشر شد. این رمان برای طبقه تازه‌پای بورژوازی متوسط نوشته شده بود که نیاز به توجیه اقدامات استعماری انگلستان قرن هجدهم داشت و طالب آن بود که به این کار چه از نظر اخلاقی و چه اقتصادی ارزش دهد. موفقیت این کتاب در هر دو سوی دریای مانش (انگلستان و فرانسه) به سرعت حاصل شد. نخستین چاپ خلاصه اثر در اوایل سال ۱۷۱۹ در انگلستان منتشر و بارها تجدید چاپ شد. همین داستان که آمیزه‌ای است از رئالیسم و تخیل از سوی کودکان تصرف شد و به پیدایش سلسله‌ای از رمان‌های مشابه آن انجامید. این رمان که به عنوان ماجرای واقعی منتشر شده بود بدان سبب با استقبال قشر جوان مواجه شد که امکان تماس با واقعیات عینی و نیز همانندسازی با یک قهرمان را به یکدیگر پیوند می‌زد (اسکارپیت، ۱۳۷۱، ۱۴۸).

اثر کلاسیک دیگری به زبان انگلیسی به نام "سفرهای گالیور" به سال ۱۷۲۶ اثر جانانان سوئیفت^۲ موفقیتی فوری به دست آورد. اسکارپیت معتقد است، گرچه گالیور اصولاً یک طنز سیاسی است اما از شیوه‌هایی چون دنیای معکوس و نامعقول استفاده می‌کند که از ادبیات عامیانه نشأت می‌گیرند. به علاوه آنچه کودکان از گالیور می‌شناسند عموماً گالیور در لی‌لی پوت، یعنی سرگذشت یک غول در سرزمین کوتوله‌ها می‌باشد. اگر طنز سیاسی را فراموش کنیم یعنی اگر رمان گالیور را مثل یک کودک مطالعه کنیم، بسیاری از ویژگی‌هایی مثل شگفت‌انگیزی، دنیای معکوس و منطق پوچی را که بعدها از ویژگی‌های خاص کتاب "آلیس در سرزمین عجایب" نیز بود را، در آن باز می‌یابیم (همان، ۹۵).

تصویر روی جلد کتاب "سفرهای گالیور" (۱۷۲۶)

از سوی دیگر در آغاز قرن ۱۸ شاهد تحولی دیگری در زمینه ادبیات کودک در اروپا بوده‌ایم. در این عصر، تعلیم و تربیت در رأس ادبیات کودک قرار گرفته، توجه اذهان به خود کودک معطوف شده و خصوصیات دوران کودکی در ادبیات مورد توجه خاص قرار گرفته است. روان‌شناسان و علمای تعلیم و تربیت به کودک توجه بیشتری نشان دادند. این تحول تقریباً با ظهور اثر معروف ژان‌ژاک روسو^۱ با عنوان "امیل" به سال ۱۷۶۲ چشمگیر شد. به عقیده روسو کودک را باید حمایت کرد نه تربیت. بنابراین باید او را از جامعه دور نگه داشت اما باید سلاحی را جهت روبرو شدن با واقعیات آینده در اختیار او قرار داد. پس بهتر است او را در دنیایی خیالی رها نکرده و به طبیعت نزدیک کنیم تا هم از شر جامعه در امان بماند و هم با توجه به سطح شعور و احساس خود، حقایق جهان را درک کند. میان سال‌های ۱۷۸۳-۱۷۸۹ توماس دی^۲ مجموعه داستان‌های دنباله‌داری را تألیف کرد که قهرمان اصلی آن دو کودک بودند و این آغاز رمان با قهرمانان خردسال بود که در آن سعی شده بود از فرضیه‌های روسو استفاده

1. J. J. Rousseau

2. Thomas Day